

התנ"ך המבואר

עם פירוש
הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזולץ)

שפע
למד את עמי

הוצאת קורן ירושלים

בראשית א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: א
וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֵהוֹ וּבְהוּ וַחֲשֹךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ ב
אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי ב

פרק א

א | בְּרֵאשִׁית. חֲמַר רַבִּי יַצְחָק: לֹא הָיָה צְרִיךְ לְהַתְחִיל חֵת הַתְּנוּחָה חֲלָל מִן־הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכַסֵּי (שְׁמֹת יב, ב) שֶׁהָיָה מְנוּחָה רִשְׁוֹנָה שֶׁנִּגְטָו וַיִּשְׁחַל וּמֵה טַעַם פִּתְחָה בְּ"בְרֵאשִׁית" - מִשּׁוֹם "פִּתַּח מַעֲשֵׂיו הִצִּיד לַעֲמֹו לַתַּת לְהֵם נִחְלַת גֹּוִים" (תְּהִלַּם קִיח, ו) שֶׁאִם יִחְמְדוּ חֲמוֹת הַעוֹלָם לַיִּשְׂרָאֵל: לְקַטִּים חֲתָם שֶׁבְּבִשְׁתָּם חֲרָעִית שֶׁבָּעֵה גֹוִים, הֵם חֲוֹמֵרִים לְהֵם: כָּל הַחֲרָץ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הוּא, הוּא בְּרָאָה וְנִתְּנָה לְחֶסֶד גֵּר פְּעִיעֵנו, בְּרָעוֹנוּ נִתְּנָה לְהֵם, וּבְרָעוֹנוּ נִטְלָה מֵהֶם וְנִתְּנָה לָנוּ: בְּרֵאשִׁית בָּרָא. חֵין הַמִּקְרָח הָיָה חֲוֹמֶר חֲלָל דְּרָשָׁנִי, כְּמוֹ שֶׁדְּרָשָׁהוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: שֶׁבְּבִיל הַתְּנוּחָה שֶׁנִּקְרָאת "רֵאשִׁית דְּרָבֹו" (מִשְׁלַח ת, כב), וְבְּבִיל יִשְׁרָאֵל שֶׁנִּקְרָאוּ "רֵאשִׁית תְּבוּאֹתֶיהָ" (וַיְמִיחַ ב, ג), וְאִם בָּאת לְפָרְשׁוֹ כְּפִשְׁטוֹ, כָּךְ פִּרְשָׁהוּ: בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית שְׁמִים וְחָרָץ, וְהַחֲרָץ הָיְתָה תְהוּ וּבְהוּ וַחֲשֹךְ, וַיִּחְמַר חֲלָהִים יְהִי חוֹךְ, וְלֹא בָּא הַמִּקְרָח לְהוֹרֹת סָדֵר הַבְּרִיאָה לְוֹמֵר שֶׁחָלוּ קְדָמוֹ, שֶׁאִם בָּא לְהוֹרֹת כֶּן, הָיָה לוֹ לְכַתֹּב: בְּרֵאשִׁית בָּרָא חֵת הַשָּׁמַיִם וְגו', שֶׁחֵין לְכָךְ "רֵאשִׁית" בְּמִקְרָח שֶׁחֵינוּ דְּבִיק לְתַבְּנָה שֶׁל חֲחֵרִיו, כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית מִמְּלַכְתּוֹ יְהוֹיָקִם" (שֵׁם כז, ח) "רֵאשִׁית מִמְּלַכְתּוֹ" (בְּרֵאשִׁית י, א) "רֵאשִׁית דְּגַגְךָ" (דְּבָרִים יח, ד), חֵף בָּחוּן חֲתָה חֲוֹמֶר: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא חֲלָהִים" וְגו' כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא, וְדוֹמָה לוֹ: "תְּחִלַּת

דְּבַר ה' בְּהוֹשָׁע, כְּלוֹמֵר תְּחִלַּת דְּבָרוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּהוֹשָׁע, וַיִּחְמַר ה' חֵל הוֹשָׁע" וְגו' (הוֹשָׁע ח, ב), וְאִם תִּחְמַר לְהוֹרֹת בָּא שֶׁחָלוּ תְּחִלָּה וְנִדְרָחוּ: וַיִּשְׁחַל "בְּרֵאשִׁית הַכֹּל בָּרָא חֵלֹו, וַיֵּשׁ לְךָ מִקְרָחוֹת שֶׁמִּקְרָמִים לְשׁוֹנִם וּמִמְעֻטִּים תְּבָה חֲחַת, כְּמוֹ: "כִּי לֹא סָדֵר דְּלַתִּי בְּטוֹנִי" (חֲחֹב ג, י) וְלֹא פִרְשָׁה מִי הַסּוּגָה, וְכְמוֹ: "יִשָּׂא חֵת חֵיל דְּמִשְׁקָה" (שְׁעִיחַ ת, ד) וְלֹא פִרְשָׁה מִי יִשְׁחַנֵּי, וְכְמוֹ: "חֵם יִחְדוֹשׁ בְּבִקְרִים" (עַמְּסוֹס ו, יב) וְלֹא פִרְשָׁה "חֵם יִחְדוֹשׁ חֵלֵם בְּבִקְרִים, וְכְמוֹ: "מַעֲד מִרֵאשִׁית חֲחֵרִית" (שְׁעִיחַ מו, י) וְלֹא פִרְשָׁה "מַעֲד מִרֵאשִׁית דְּבַר חֲחֵרִית דְּבַר" - חֵם כֶּן תְּמָה עַל עַנְמָן שֶׁהָרִי הַמַּיִם קְדָמוֹ, שֶׁהָרִי פִתְּנָה: "וְרוּחַ חֲלָהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (לְהֵלֵךְ פִּסְחֵךְ ג, א) וְעַדִּין לֹא גִלָּה הַמִּקְרָח בְּרֵיית הַמַּיִם מִתְּנִי הֵיחָה, לְמַדָּת שֶׁקְדָמוֹ לְחָרָץ, וְעוֹד שֶׁהַשָּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַמִּים וְנִדְרָחוּ, עַל כֶּרְחָךְ לֹא לְמַד הַמִּקְרָח בְּסָדֵר הַמִּקְרָמִים וְהַמִּחְחֵרִים כְּלוֹם: בָּרָא אֱלֹהִים, וְלֹא חֲמַר "בָּרָא ה'", שֶׁבְּתְּחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְבָרֵאשִׁית הַדִּין, וְרָחָה שֶׁחֵין מִתְּקִיִם, וְהַקְּדִים מִדַּת רַחֲמִים וְשִׁתְּפִיה לְמַדָּת הַדִּין, וְהֵינוּ דְּכַתְּבִיב: "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' חֲלָהִים חֲרָץ וְשָׁמַיִם" (לְהֵלֵךְ ז, ד):

ב | תְהוּ וּבְהוּ. תְהוּ לְשׁוֹן תְּמָה וְשִׁתְּפִיה, שֶׁאִדָּם תְּנוּחָה וּמִשְׁתַּנְמָם עַל בְּהוּ שֶׁבָּה: תְהוּ. חֵיסְטוֹרִדִישׁוֹן בְּלַעַז: בְהוּ. לְשׁוֹן רִיקוּת וְנָדוּ: עַל פְּנֵי תְהוֹם. עַל פְּנֵי הַמַּיִם

שבעת ימי בראשית

פרק א - פרק ב פס' ג

מקובל לחשוב שפתיחתו של ספר בראשית עוסקת בקוסמוגוניה, כלומר בתיאור היווצרות היש. אולם בניגוד למקבילותיו בספרות העולמית, אין הוא מתעניין בשאלה מה היתה נקודת הראשית של ההווה כולה. יש בכך כדי להסביר את העובדה שהספר אינו מתחיל בראשית הכול, אלא בנקודה כלשהי אחרי הראשית. כך יש לבאר את המלה בְּרֵאשִׁית, הפותחת את הספר, ואשר גרמה כמעט לכל המפרשים חיבוטי נפש או חיבוטי לשון. אילו היה כתוב 'בְּרֵאשִׁית' או 'בְּרֵאשׁוֹנָה', היה הדבר פשוט הרבה יותר. בְּרֵאשִׁית היא צורת נסמך שאין אחריה סומך, כלומר בתחילתו של דבר שמהותו אינה ברורה, ושאינן הוא נזכר בספר. נראה כי חבוי כאן מסר יסודי: מעשי ספר בראשית נפתחים בכך שֶׁבְּרֵאשִׁית - בשלב ראשוני כלשהו של התחוללותה העלומה של ההווה - בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ.

פרק א א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים קִיוֹמוֹ שֶׁל אֱלוֹקִים מוֹנַח כְּבֵר בַּפְּסוּק הַפּוֹתַח כְּנַתוֹן. אִין הַפְּסוּק דָן בְּשִׁאלוֹת מֵהֵיכָן הוּא וּמֵה הוּא. אֱלוֹקִים הוּא הַהוּוּיָה הַמוֹחַלְטוֹת שֶׁמִּמֶּנָּה מִתְחִיל הַכּוֹל. אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ מוֹפִיעִים בְּתְחִילַת הַסִּיפּוֹר כְּהוּוּיּוֹת מוֹגֵדְרוֹת וְכַמְסַגֵּר לְכָל מֵה שִׁיסוּפּוֹר בַּפִּירוּט בַּהַמְשָׁךְ. ב וְהָאָרֶץ, וּבַהַמְשָׁךְ יִתְבַרֵר שֶׁגַם הַשָּׁמַיִם, אֵךְ הַכְּתוּב מִתְמַקֵּד בְּאָרֶץ הַמִּיּוֹשֶׁבֶת שֶׁלְפָנֵינוּ, עַל כָּל יְצוּרֵיהָ וְסִדְרֵיהָ, הֵיִתְהַ תְהוּ וּבְהוּ, תְהִיָּה וְרִיקוּנוֹת, מְצִיאוֹת מְטוֹשֶׁטְשֶׁת, בְּלַתִּי מוֹגֵדְרַת וּבְלַתִּי מְאוֹרְגַנַת בְּשׁוֹם מְבַנָּה אוֹ סִדֵר. וַחֲשֹךְ. בְּשִׁלְב כֵּה רֵאשׁוֹנִי בַּהַתְהוּוֹת הַעוֹלָם שׁוֹם יִשׁוֹת עֵדִיין לֹא הוֹגֵדְרָה וְלֹא נֵרֵאֲתָה. הַחוֹשֶׁךְ אִינוֹ אֵלֹא הֵיעֵדְרוֹ שֶׁל הָאוֹר שֶׁעַתִּיד לְהַתְגַּלּוֹת. עַל פְּנֵי תְהוֹם, הַמַּיִם, אוֹ: הַרִיק, הַמְצִיאוֹת הַבְּלַתִּי מוֹגֵדְרַת, וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם. הֵם הַחוֹמֵר הַמְסוּיִם הַרֵאשׁוֹן שֶׁמוֹזְכָר בְּתוֹרָה, שֶׁהָרִי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הֵם הוּוּיּוֹת כְּלָלִיוֹת בְּלִבָּד. אִין מְסוּפֵר עַל בְּרִיאַת הַחוֹמֵר הַבְּסִיסִי הַזֶּה שֶׁל הַמְצִיאוֹת. כּוּחוֹ אוֹ רְצוֹנוֹ שֶׁל אֱלוֹקִים מְצוּי בְּאוֹפֵן כְּלִשְׁהוּ בַּמְצִיאוֹת ז. אִין הוּא רַק שְׁרוּי בְּתוֹךְ הַדְּבָרִים וּבוֹדָאִי אִינוֹ זֵהָה לְהֵם, אֵלֹא הוּא סְמוּךְ לְהֵם וְנִבְדַל מֵהֶם.

כאן מגיעה נקודת ההתחלה: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי אוֹר, קשה לדעת מה מובנה של האמירה האלוקית במלים הללו, ומה משמעותן. אין להבין מתיאור ראשוני וסתום זה אלא שאלוקים שידר 'מסר

זהארץ היתה תהו ובהו' חלק ממפרשי המקרא הבינו, שבשמים ובארץ היו טמונים כבר מתחילה כל מרכיבי הבריאה, כבליל נטול סדר וחסר משמעות. (ראו רמב"ן פס' א; בראשית רבה א,יד). לפי תפיסה זו, מהותו של תהליך הבריאה היא העמדת הפרטים השונים על מכונם - קביעת מקומו, מעמדו, עניינו ותפקידו של כל נברא ונברא.

אֹר וַיְהִי־אֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל
 אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם
 וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם
 אֶחָד:

שְׁעַל הַחֹרֶן: וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת. פֶּסַח
 הַכְּבוֹד עוֹמֵד בְּחֹזֶק וּמְרַחֵף עַל פְּנֵי
 הַמַּיִם בְּרוּחַ פִּיּוּ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 וּבְמַחְמְרוֹ, כִּיּוֹנָה הַמְּרַחֶפֶת עַל הַקֶּן,
 חֲקוּנִיטִי"ר פִּלְעוֹ:

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל.
 חֶף בְּזָה חֶנּוּ עֲרִיכִים לְדַבְּרֵי חֲגֵדָה, קָרָהוּ:
 שְׁחִינוּ קְדָחֵי לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ הַשְּׁעִים וְהַבְּדִילוֹ
 לְעֲדִיקִים לְעֲתִיד לְבָר. וּלְפִי פֶּשׁוּטוֹ, כֶּךָ
 פֶּרְשָׁהוּ: קָרָהוּ כִּי טוֹב וְחִין נֶחָה לוֹ
 הוּא יוֹם אֶחָד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפְּלִשָּׁה הָיָה
 לוֹ לְכַתֵּב: יוֹם רִאשׁוֹן, כִּמְנוּ שְׁכַתּוֹב בְּשֵׁחַר
 הַיָּמִים: שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לְפָנָה פְּתַב
 "אֶחָד"? עַל שֶׁסָּהָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 יַחֲדִיד בְּעוֹלָמוֹ, שְׁלֹא נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים
 עַד יוֹם שְׁנֵי. כֶּךָ מְפָרֵשׁ בְּבִרְחָשִׁית קֶרֶב
 (ג, ח):

הוּא יוֹם אֶחָד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפְּלִשָּׁה הָיָה
 לוֹ לְכַתֵּב: יוֹם רִאשׁוֹן, כִּמְנוּ שְׁכַתּוֹב בְּשֵׁחַר
 הַיָּמִים: שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לְפָנָה פְּתַב
 "אֶחָד"? עַל שֶׁסָּהָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 יַחֲדִיד בְּעוֹלָמוֹ, שְׁלֹא נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים
 עַד יוֹם שְׁנֵי. כֶּךָ מְפָרֵשׁ בְּבִרְחָשִׁית קֶרֶב
 (ג, ח):

תקשורת' שיהיה אור, וַיְהִי אֹר. האור הוא הבריאה הראשונה היוצאת מגדר תוהו ובוהו. שלא כאור המוכר לנו, אין האור הזה נובע ממקור מסוים ואין הוא תלוי בדבר, ואולי אינו פיס, אלא הוא הוויה לעצמה. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב. מיד לאחר שיצא האור מן הסתמיות, הופיע כלפיו שיפוט, הבחנה בין טוב לרע. וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. לאחר שנוצר האור והובחן כטוב, התחולל השלב הבא ביצירתו - שלב ההבדלה, המבליט את האור, והקובע אותו כישות מוגדרת ומתוחמת. פעולת ההבדלה וההבחנה תימשך בכל ימי עולם, והיא תשוב ותופיע גם בצורותיה האנושיות והחברתיות. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם. מראשיתם של המושגים אור ויום מתקיימת ביניהם זהות כלשהי, ואף על פי כן הם חלוקים בשמותיהם. המושג 'יום', מלבד משמעותו האחת החופפת לאור,³ מציין יחידת זמן. בשלב הראשוני, עם היווצרות האור נוצר גם הזמן.⁴ במציאות גולמית זו דבר עדיין לא הוגדר עד תום - אף לא המקום והזמן. מושגים אלו נולדים עם יציאתה של הרצייה האלוקית אל הפועל. וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה. גם החושך יוצא מהגדרתו הכללית, המתייחסת לחלל בלבד, ומקבל תבנית של זמן. מושגי היום והלילה שהופיעו עד עתה, מבטאים את מה שקרוי בלשון חכמים 'סדר זמנים',⁵ מושגי קדימה ואיחור, שטרם חלו כאשר הארץ היתה עדיין תוהו ובוהו. עתה נוספים מושגים חדשים: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, המהות היסודית של הזמן מכילה את הערב, הקשור באופן כלשהו לחושך וללילה, ואת הבוקר, הקשור לאור וליום. לאחר הערב והבוקר בא לסיומו יום. מלה זו, שביטאה קודם לכן את שעות האור לבדן, ואף זוהתה עם האור, מקבלת כאן משמעות נוספת, יממה, כלומר יחידת זמן הכוללת הן את האור הן

הטוב השימושי, כלומר המועיל; והטוב כמהנה, כלומר הנעים. (ראו שמונה פרקים לרמב"ם ה; ספר העיקרים ג, לה). במקרא הוא משמש גם במשמעות האסתטית - היפה. נראה שבתהליך הבריאה משמש התואר טוב במשמעויותיו השונות.
 'ויהי ערב ויהי בקר' מתי מתחיל היום? אנשים רבים חשים כי הוא מתחיל עם הפצעת אור הבוקר. מדידת הזמן המקובלת בחברה שלנו מתחילה קודם לכן, בחצות הלילה. מפסוקי הבריאה ואף ממקומות שונים במקרא כולו עולה כי יחידת הזמן של היממה החדשה מתחילה בערב, כלומר, החשיכה קודמת לאור. (ראו ויקרא כב, ז; כג, לב; ברכות ב ע"א). תיאור זה מייצג תפיסה של סדר עולם: ההיעדר קודם להוויה. (ראו צדקת הצדיק יא). החושך נתפס כמציאות בסיסית יותר,

רק בבסיסו של ספר בראשית, אלא אף ביסודם של שאר ספרי המקרא, ואף בתשתיתה של כל תפיסת היהדות. (ראו עוד בהקדמה לספר ויקרא). על כן נמנית המלה המעריכה טוב עם מלותיה הראשונות של התורה. הטוב הוא הרעיון המופשט הראשון הנזכר בתורה. המושג טוב מציין שיפוט חיובי במישורים אחדים. בדורות קודמים הבחינו בין הטוב המוסרי, שהיפוכו רע;

האור הראשון אם נניח שהיה לו קיום פיס, נוכל לתארו כנובע מהפלסמה עצמה, משטף מציאות הדברים. האור הזה לא היה מוגדר ומתוחם, אלא פזור על פני המציאות כולה. לא לחינם אמרו שאפשר היה לראות בו מסוף העולם ועד סופו (חגיגה יב ע"א).
 'כִּיטוֹב' תהליך השיפוט יחזור ויישנה גם בשלבי הבריאה הבאים, והוא עומד לא

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְיִהְיֶה מַבְדֵּיל
 בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין
 הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל
 לַרְקִיעַ וַיְהִי־כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי־
 עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי:

וְיִהְיֶה רְקִיעַ יְחִזֵּק הַרְקִיעַ, שָׁחַף עַל פִּי
 שְׂנַבְרָחוֹ שְׁמַיִם בְּיוֹם רִאשׁוֹן, עֲדוּן לְחַיִּים
 הָיָה, וְקָרָא שֶׁשֶׁנִּי מַגְעַרְתִּי הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ
 הוּא בְּרָמְדוֹ: "יְהִי רְקִיעַ", וְזֶהוּ שְׂכַתְנוֹב:
 "עַמּוּדֵי שְׁמַיִם יְרוֹכְפוּ" (חִיבֹב כו, יח) כָּל יוֹם
 רִאשׁוֹן, וּבְשֵׁנִי – "וַיִּתְמַהוּ מַגְעַרְתִּי" (סג),
 כְּחֶדֶם שְׁמַטְתִּימָם וְעוֹמֵד מַגְעַרְתִּי הַמְּאִיִּים
 עָלָיו: בְּתוֹךְ הַמַּיִם, בְּחֶמְעֵעַ הַמַּיִם, שֶׁיֵּשׁ
 הַכֶּדֶשׁ בֵּין מַיִם הָעֲלִיוֹנִים לַרְקִיעַ כְּמוֹ
 בֵּין הַרְקִיעַ לַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ, הָאֵל לְמַדְתִּי
 שֶׁהֵם תְּלִיִּים בְּמַמְרֵדוֹ שֶׁל מֶלֶךְ:

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ. תִּקְנֵנוּ עַל
 עַמּוּדוֹ וְהִיא עֲשִׂיתֵנוּ, כְּמוֹ: "וַעֲשִׂתָה חֵת

צִפְרֻנְיָה" (דְּמִרִּיסְכָּח, יג). מֵעַל לַרְקִיעַ. עַל
 הַרְקִיעַ לֹא נִחְמַד חֵלֶף "מֵעַל", לְמִי שֶׁהֵן
 תְּלִיִּין בְּחִוֵּיר. וּמִפְּנֵי מֶה לֹא נִחְמַד 'כִּי
 טוֹב' בְּשֵׁנִי? לְמִי שֶׁלֹּא נִגְמַרְהָ מְלַחֶכֶת
 הַמַּיִם עַד יוֹם שְׁלִשִׁי וְהָרִי הִתְחִיל בְּהָ
 בְּשֵׁנִי, וְדָבָר שֶׁלֹּא נִגְמַר חִינֵנוּ בְּמִלּוּחוֹ וְטוֹבֵנוּ,
 וּבְשִׁלְשִׁי שֶׁנִּגְמַרְהָ מְלַחֶכֶת הַמַּיִם וְהִתְחִיל
 וּנְגַמַר מְלַחֶכֶת חֲחֶרֶת, כְּפֶלֶס בּוֹ 'כִּי טוֹב'
 שֶׁנִּי פִּעְמִים (לְהֵלֵן פְּסוּקִים י, יג). חֲחֶת לְגַמַר
 מְלַחֶכֶת הַשֵּׁנִי וְחֲחֶת לְגַמַר מְלַחֶכֶת הַיּוֹם:

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם. שָׁחַ
 מַיִם, שֶׁסַּ מַיִם, חָשׁ וּמַיִם שֶׁעֲרָבָן זֶה בְּזֶה
 וְעֵשָׂה מִהֶם שְׁמַיִם:

את החושך. אַחַד, ולא 'יום ראשון', מפני שיום זה הוא מהות לעצמה. מקיומו לא נגזר ההכרח שיבוא אחריו יום שני. מה שיגיע אחריו ייברא אף הוא באופן ספונטני ובלתי צפוי. הוא איננו 'שני' במשמע של מה שנובע מן הראשון, אלא רק בכך שהוא מופיע אחרי שכבר היה אַחַד. הבריאה הראשונית יחידאית ונבדלת, משום שהתגלות האור יוצרת ומגלה את המערך הבסיסי של החלל והזמן מעיקרו.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם. אין זו חלוקה מקומית, גיאוגרפית, אלא הבדלה בין מהויות.⁶ וְיִהְיֶה מַבְדֵּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם. שבירת הוויית המים הקדמונים שאפפו הכול, הכרחית להמשך הבריאה. מי העולם הראשוניים שהקיפו הכול, מצטמצמים והופכים לשתי מהויות נפרדות, והרקיע הוא פס ההבדלה, הריקוע המפריד אותן זו מזו.⁷ וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ, וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לַרְקִיעַ, וַיְהִי־כֵן. הבדלה זו מתחוללת בין המציאות החומרית לבין המציאות הרוחנית. מכאן ואילך יחדלו החומר והרוח להיות ישות אחת. הם יתקיימו זה בצד זה, או ישקיפו מרחוק, כביכול, זה על זה כשתי הוויית עצמאיות.⁸ וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם. היו שדרשו את המלה שָׁמַיִם 'שם מים',⁷ אך מסתבר יותר ששמים היא צורת הכפילות של המלה שָׁם – שם שם, כלומר מה שנמצא מעבר.⁸ גם בריאת היום השני נכנסת לקטגוריות מדידות, אולי לא בגדרי החלל, כמו ביום הראשון, אלא במימד הזמן. וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם שֵׁנִי. ביום זה הגיעה הבריאה לסדר אחר, שאמנם אינו דומה עדיין לעולם המוכר לנו, אך הוא מכיל בנוסף לאור, גם הפרדה היררכית.

עליונים ותחתונים. בהבדלה שהתרחשה ביום השני כרוך דבר עמוק יותר, ואולי נמוך יותר, מאשר בהבדלה הקודמת. בניגוד לה, המבנה ההיררכי שנוצר בחלוקה שאירעה ביום השני, בין מעלה ומטה, מדגיש ומעצים את מושגי העליון והקדוש, אך הוא גם מאפשר את קיומו של הנחות והטמא. על רקע הדיכוטומיה שהוטבעה עתה במציאות העולמית, יכולות לצמוח מהויות שאינן ניטרליות. אשר על כן, את ההבדלה שמתרחשת ביום השני אפשר להגדיר כטובה רק במובן השימושי: זוהי תבנית נחוצה ורצויה בגלל התועלת

שהיא מביאה, אך היא גובה מחיר. הפרדת העליונים והתחתונים אינה הופכת את המציאות לטובה יותר במשמעות המוסרית, האסתטית או המהנה. על כן ראיית הטוב שביום השני נשתקת, ואינה מופיעה בגלוי. 'שמים' השמים הנזכרים כאן, אינם הרקיע הפרוש מעלנו, אלא מהות אחרת. מכאן הביטוי הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם (דברים י, יד ועוד). המתח בינינו, המצויים כאן, על פני הארץ, לבין שָׁם, השמים, איננו רק חלק מספר הבריאה, אלא הוא מצוי בבסיס ספר

המציאות האחדותית הקדמונית, שכללה את שתיהן. חכמים העירו כי את כל שלבי הבריאה ראה הקדוש ברוך הוא כטובים, מלבד היום השני. רק בו לא נאמר כי טוב (פסחים נד ע"א). ההבחנה חיונית לקיום העולם, שכן עולמנו איננו רצף של תופעות, אלא הוא מתוח בין קטבים מובחנים ונע ביניהם. היום השני, יום חלוקת המציאות, הוא המאפשר התקדמות, תנועה בכיוונים שונים, התפתחות וחיים. אמנם כבר ביום הראשון הופיעה ההבדלה, אך ביום השני התווספה אליה ההפרדה האנכית, בין

שמטובה ובניגוד לה ינבע האור. היום מתחיל מן הערב ומשך עד לסוף אור היום, כשם שראשית ההוויה כולה טמונה בהיעדרה. בתפיסה זו כרוכה תקווה: הראשית חשוכה, סגורה ונעלמת, ומתוכה יתחדש ויצמח האור. זיבדל חכמים אומרים כי המים התחתונים בוכים: "גם אנחנו רוצים להיות לפני המלך" (תיקוני זוהר יט, ב, וראו רבנו בחיי ויקרא ב, ג). כלומר, הפרדת החומר מן הרוח גורמת למציאות החומרית לבכות על כך שהיא איננה רוח עוד, ולהתגעגע אל

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל-
מָקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים
לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קְרָא יַמִּים וַיֵּרָא אֱלֹהִים
כִּי-טוֹב: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב

טו וַיִּקְווּ הַמַּיִם. שָׁהוּ שְׁטוּחִים עַל פְּנֵי כָל
הָאָרֶץ, וְהָקַם פְּחוּקֵינָם, הוּא הַיָּם הַגָּדוֹל
שֶׁכָּל הַיַּמִּים:
יו קְרָא יַמִּים. וְהֲלֹא יָם אֶחָד הוּא? חָלָּה
חִינּוּ דוֹמָה טַעַם דְּגַ הָעוֹלָה מִן הַיָּם פְּעַבּוּ
לְטַעַם דְּגַ הָעוֹלָה מִן הַיָּם פְּחָסְפְּמִיחָ:
יא תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב. לֹא
דָשָׂא לְשׁוֹן עֵשֶׂב וְלֹא עֵשֶׂב לְשׁוֹן דָּשָׂא,
וְלֹא הָיָה לְשׁוֹן הַמְּקָרָח לֹאמַר: יִתְעַשֵּׂיב
הָאָרֶץ, שְׁמִינֵי דְשָׁחִין מְחַלְקִין, כָּל אֶחָד
לְעֵצְמוֹ נִקְרָח עֵשֶׂב פְּלוּנֵי, וְחִין לְשׁוֹן
לְמַדְבַּר לֹאמַר דָּשָׂא פְלוּנֵי, שֶׁלְשׁוֹן דָּשָׂא
הוּא לְבִישַׁת הָאָרֶץ כִּשְׁהוּא מִתְמַלֵּאת
בְּדָשָׁיִם: תִּדְשָׂא. תִּתְמַלֵּא וְתִתְכַסֶּה לְבוֹשׁ
עֵשֶׂבִים כְּלִשׁוֹן לְעַן נִקְרָח דָּשָׂא חִירֵבִידִיץ,
כִּלְן פְּעַרְפוּבִיחָ, וְכָל שֶׁשׁ לְעֵצְמוֹ נִקְרָח

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. כאן כבר מדובר במים החומריים שמתחת לרקיע, הדומים למים שלנו. המים נקראים להתארגן ולהתנקז אל מקום אחד, וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה, כאשר המים יתרכזו במקום אחד, ייחשף המקום היבש. וַיְהִי כֵן. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ, מלשון הכתובים אין להוכיח שהיבשה היתה קיימת כיחידה לעצמה, צבורה בתוך המים. נראה יותר כי כשם שהאור הגיח מתוך החושך, כך היבשה היתה בלועה תחילה, כביכול, בתוך המים. רק ביום השלישי היא התייבשה, התגבשה והפכה לישות עצמאית שתכונה מכאן ואילך אֶרֶץ. וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קְרָא יַמִּים. גם המקום שבו נקוו המים – ולא רק הימים אלא גם מקווי המים הנפרדים, כאגמים הגדולים והקטנים – הפך לישות עצמאית, שתכונה מעתה יָם. מכאן ולהבא הארץ והים יהיו שתי ההוויות הגדולות ביותר במציאות. וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. לעומת הבריאה החידתית של היום הראשון, ולעומת הפרדה הבעייתית שהתחוללה ביום השני, יצירת היום השלישי היא כבר ראשית תבנית העולם. הן ליבשה הן למים מקום לעצמם, תכונות משל עצמם ותכונות שיאפשרו את גידול היצורים המיוחדים להם. קיומם העצמאי מתאפשר, דווקא משום שהם נבדלים זה מזה. את הצירוף הזה וגם את ההבחנה הזאת רואה אלוקים כיצירה טובה וראויה.

במבט חיצוני חשיפת היבשה על הריה הגבוהים, מישוריה וגאיותיה, נראית כאירוע דרמטי ביותר. ואולם באותו יום מתרחשת בריאה נוספת, שהיא משמעותית לנו יותר – וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא, הארץ מצטווה להוציא סוגים שונים של צמחים. אם עד עכשיו עסקה התורה במטפיסיקה ובפיסיקה, הרי שבמאמר הבריאה השני של היום השלישי נבראת הביולוגיה. לא עצם עובדת הגדילה וההתפשטות היא המתחדשת כאן, שהרי תהליכים כאלה מתקיימים גם בשלולית מים או בתלולית עפר. ייחודה של צמיחת

להציף את היבשה ולשטוף מחדש את העולם, אך נבלם בקו החוף (איוב ז, בי; כו, י; ירמיה ה, כב ועוד). מצד שני, נוצרה ביניהם גם תלות הדדית עמוקה: בהמשך יתברר כי היבשה איננה עצמאית לגמרי, שהרי אין היא יכולה להתקיים בלי הים. אף הימים זקוקים באופן כלשהו ליבשה, לא רק בתור מה שיגדיר ויגביל אותם, אלא גם כמקור הזנה. המים המגיעים מן המעינות שביבשה דרך הנהרות והנחלים הזורמים בה הולכים אל הים. תלות הדדית זו עולה מכמה התייחסויות לגשם ולנהר, ששניהם צורות מסוימות של חיבור בין יבשה למים. (ראו דברים יא, י-)

ים ויבשה מכאן והלאה נוצר יחס מורכב של ניגוד וצירוף בין הים ובין היבשה. מצד אחד, היבשה הוגדרה כמקום שבו אין מים, ובכך הפכו הים והיבשה לשתי הוויות נבדלות השוללות זו את זו. בפסוקים שונים בתנ"ך נזכר המאבק המתמיד של הים ביבשה. הים מבקש

תולדות האדם כולו, וזרעיו טמונים כבר בראשיתו. יצירת השמים מותחת את הקו המבחין בין החומרי, הנתפס והמצוי עמנו, לבין הרוחני, החמקמק והמתקיים מעבר לנו. הוויית הרקיע איננה פשוטה כהוויית האור, משום שבתוכה נכללת גם ההבחנה בין מעלה ומטה.

מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה לְמִינֹו אֲשֶׁר זָרְעוֹ-
 בּוֹ עַל-הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן: וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב י^ב
 מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֵשֶׂה-פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ-בּוֹ
 לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר י^ב
 יוֹם שְׁלִישִׁי: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֶת בְּרִקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל י^ד

עֵשֶׂב: מִזְרִיעַ זֶרַע. שֶׁיִּגְדַל בּוֹ זָרְעוֹ לְזֶרַע מִמֶּנּוּ בְּמִקוֹם אַחֵר: עֵץ פְּרִי. שֶׁיִּהְיֶה טַעַם הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי. וְהָיָה לֹא עֵשֶׂתָּה כֵּן, אֲלָא וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ עֵץ עֵשֶׂה פְּרִי, וְלֹא הָעֵץ פְּרִי, לְפִיכָךְ כִּשְׁנֵי-חֲסִים עַל עֹנֵהוּ נִתְקַלְּלָה: אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ. הֵן גְּרַעֲנֵי כָּל פְּרִי שְׂמֵחַן הָאֵילָן עֲנַמֵּחַ כְּשֶׁנִּטְעַן אֹתוֹ:

י^ד יְהִי מְאֹרֶת וְגו'. מִיּוֹם רְחֹשׁוֹן נִבְרָאוּ, וּבְרִבְעֵי עֹה עָלֵיהֶם לְהַתְּלֹות בְּרִקִיעַ, וְכֵן כָּל תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ נִבְרָאוּ מִיּוֹם רְחֹשׁוֹן וְכָל אֶחָד וְאֶחָד נִקְבַּע בְּיוֹם שְׁנֵי עָלְיוֹ, הוּא שְׁכִתְנֵי (לַעֲלֵ פְסוּק ח'). "וַיֵּרָא אֱלֹהִים" - לְרִבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם, "וַיֵּרָא הָאָרֶץ" - לְרִבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם: יְהִי מְאֹרֶת. חֶסֶד וְיָוֵן כְּתִיב, עַל שֶׁהוּא יוֹם מְאֹרֶת לְפַל אֲסִפְרָה בְּתַנּוּקוֹת, הוּא שְׁשֵׁנִי: בְּרִבְעֵי הָיוּ מִתְעַנֵּם עַל אֲסִפְרָה שֶׁלֹּא תִפְּל בְּתַנּוּקוֹת (תַּעֲנִית ס ע"ב). לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה. מִשְׁנֵי הָאוֹר הָרְחֹשׁוֹן, חָבַל בְּשִׁבְעַת יָמֵי בְּרִאשִׁית שְׁמֹשׁ הָאוֹר וְהִחֲשֵׁךְ הָרְחֹשׁוֹן זֶה בְּיוֹם זֶה בְּלַיְלָה:

יב. וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ וְגו'. חָף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִיֵּאמַר 'לְמִינֵהוּ' בְּרִשְׁאוֹן בְּנוֹוִיָּהוּ, שְׁמַעוּ שְׁנֵי הָאֵילָנוֹת עַל כֵּךְ וְנִשְׂאוּ קוֹל וְהִמְרָ בְּעַנְנֵן, כְּמִפְּתֹאֵשׁ בְּאַגְדָּה בְּשָׁחִיטַת חֲלוֹן (חולין ס ע"א).

הדשא נעוץ בכך שבדשא אצורה מהות חדשה, אשר נקראה בעבר 'הנפש הצומחת'. הדשא הוא הבסיס לכל צורות החיים הגבוהות יותר שייבראו בהמשך, לא רק משום שצורות אלה תלויות בצומח, אלא משום שהן וריאנטים מפותחים של הצומח, שהרי כל דבר חי מוכרח להיות גם צומח. תיאור בריאת הביולוגיה אינו כולל רק את הצמיחה, אלא גם את ההתרבות: **עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע, עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי לְמִינֹו אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ**, הגדרת המערכת הביולוגית באמצעות התהליך הגורם לתא או לקבוצת תאים להתחיל לגדול, ויותר מזה - להתרבות, איננה רעיון חדש. אמנם תופעה זו נוגדת את כל השיקולים הפיסיקליים של העולם, משום שהיא פועלת נגד האנטרופיה, אך זוהי הגדרת החיים: צמיחה, גידול ופריון. וַיְהִי כֵן. יב. וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא, עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ, וְעֵץ עֵשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ לְמִינֵהוּ. לא מוצגת כאן קלסיפיקציה של המינים השונים, ואף קביעת אמות המידה למיון אינה מעניינת של הכתוב. הפסוק מציין כי כל אחד מהברואים הללו מוגדר כמין לעצמו; אין מדובר בשריזה בלתי מוגדרת של הוויות צומחות. וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. היום השלישי אינו רק יום היחשפות היבשה; הוא יומם של החיים. סימן לחשיבותו של יום ראשית החיים ניתן לראות באזכור הכפול של הביטוי **כִּי טוֹב**. לפני היום השלישי היו עצמים בלבד; מכאן מתחילים חיים, גם אם מדובר עדיין בחיים שאינם תבוניים. הצמחים אינם מכילים את כל תכונות החיים, אך טמונים בהם יסוד החיים ומקורם, בהיותם שומרים על קיומם, גדלים ומתרבים. י^ב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי.

י^ד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי מְאֹרֶת בְּרִקִיעַ הַשָּׁמַיִם. כאן מתגבשים עצמים והופכים למאורות, כלומר להוויות היוצרות אור ומפיצות אותו, שאינן זהות לאור עצמו. ביום הראשון נברא האור המופשט, ואילו ביום הרביעי נבראו המאורות, שהם חלק ממבנה היקום המסודר.

יב; קהלת א, ז; תענית ט ע"ב; סנהדרין קח ע"א ועוד).
 האנושות, אבל עקרונית העולם יכול היה להתקיים גם אילו ניזון ממקור אחר של אור או של אנרגיה, שאינו מרוכז בשמש. תיאורטית אפשר לחשוב על מקור אור ואנרגיה שלא ירוכז במקומות מסוימים, אלא יהיה מבוזר ופרוש על כל רקיע השמים.
 'מְאֹרֶת' גרמי השמים מעצבים כמעט את כל קביעות הזמן של האדם, ועל פיהם נוצרת הערכת הזמן האנושית. אמנם השמש היא גם מקור האנרגיה של

בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וְלַיְמִים
וּשְׁנַיִם: וְהָיוּ לְמַאֲוֹרֹת בְּרִקְיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-
הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-שְׁנֵי הַמַּאֲוֹרֹת
הַגְּדֹלִים אֶת-הַמַּאֲוֹר הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם וְאֶת-
הַמַּאֲוֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים:
וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרִקְיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-
הָאָרֶץ: וְלַמְּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר
וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיְרֵא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-
בֹקֶר יוֹם רִבְעִי:
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף
יְעוֹפֵף עַל-הָאָרֶץ עַל-פְּנֵי רִקְיעַ הַשָּׁמַיִם: וַיִּבְרָא
אֱלֹהִים אֶת-הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה וְ
הַרְמֻשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם וְאֵת כָּל-עוֹף כָּנָף

וְהָיוּ לְאֹתוֹת. כִּשְׁהַמַּאֲוֹרוֹת לִקְוִין סִימָן רַע
הוּא לְעוֹלָם, שְׁנַיִם: "וּמִחֲתוֹת הַשָּׁמַיִם
חַל תַּחֲתוֹ" (דמיה ג' ב), פִּעֲשׂוֹתְכֶם לְעוֹן
הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֵן אֲתָם צְדִיקִים לְרַחֵם
מִן הַפְּרַעַנּוֹת: וְלַמּוֹעֲדִים. עַל שֵׁם הַעֲתִיד,
שְׁעִתְיָדִים יִשְׁחָל לְהַצְטוּוֹת עַל הַמּוֹעֲדוֹת,
וְהֵם נִמְנָס לְמוֹלַד הַלְבָנָה: וְלַיְמִים. שְׁמוֹשׁ
הַחֲמֶה חָצֵי יוֹם וְשְׁמוֹשׁ הַלְבָנָה חָצֵי, הַי
יוֹם שָׁלֵם: וְשְׁנַיִם. לְסוּף שְׁלֹשׁ מִחֹת וְשָׁשִׁים
וְחֻמְשָׁה יָמִים יִמְרָדוּ מֵהַלְכָתָן בְּשָׁנִים עֶשֶׂר
מְזוֹלוֹת הַמְּשָׁרְתִים חוֹתָם, וְהָיָה שָׁנָה:
טו וְהָיוּ לְמַאֲוֹרוֹת. עוֹד זֹאת יִשְׁמָשׁוּ,
שְׁחִירָיו לְעוֹלָם:
טז הַמַּאֲוֹר הַגְּדֹלִים. שְׁוִים נִבְרָאוּ,
וְנִתְמַעְטָה הַלְבָנָה עַל שְׁקֻטָּהּ וְחֻמְרָה:

לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה. חֲשִׁיבוֹת הַהַבְדֵּלָה בֵּין שְׁנֵי חֻלְקֵי
הַיָּמָה אֵינָה נְעוּצָה רַק בְּכך שְׁבוּם הַשֶּׁמֶשׁ מֵאִירָה, וּבִלְיָה הַיָּא
נְעֻלְמַת, אֲלֵא גַם בְּעֶצֶם בְּנִיַת קֶצֶב הַזְּמַן. תְּפִקִיד הַמַּאֲוֹרוֹת הוּא
בְּרֵאשׁ וּבְרֵאשׁוֹנָה לְקֶצֶב אֵת הַזְּמַן וּלְחֻלְקוֹ לְפִרְקִים. וּבִיתֵר פִּירוּט -
וְהָיוּ לְאֹתוֹת, תּוֹפְעוֹת הַמִּתְרַחְשׁוֹת בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ וְלַמּוֹעֲדִים, הַמַּאֲוֹרוֹת
מִשְׁמָשִׁים לְקִבְיעַת הַתַּאֲרִיכִים, אוֹ: לְקִבְיעַת תְּקוּפוֹת הַשָּׁנָה וְעוֹנוֹתֶיהָ
וְלַיְמִים, יַחֲדוֹת הַזְּמַן הַקְּטָנוֹת וְשְׁנַיִם, יַחֲדוֹת הַזְּמַן הַגְּדוֹלוֹת. טו וְהָיוּ
כָּל אֱלֹהִים לְמַאֲוֹרֹת בְּרִקְיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, וַיְהִי כֵן. טז וַיַּעַשׂ
אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמַּאֲוֹרוֹת הַגְּדֹלִים, כְּפִי שְׁהֵם נִיכְרִים לְעִינֵינוּ, אֵת
הַמַּאֲוֹר הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם, הַשֶּׁמֶשׁ, וְאֵת הַמַּאֲוֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת
הַלַּיְלָה, הַיָּרַח, וְאֵת הַכּוֹכָבִים. יז וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרִקְיעַ הַשָּׁמַיִם
לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, יח וְלַמְּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה, הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרַח נִרְאִים לְעֵין
כְּשִׁלְטֵי הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה, שְׁהָרִי אִי אִפְשָׁר שְׁלֵא לְהַבְחִין בְּשֶׁמֶשׁ, או
לְחֻלּוּפִין - בְּהִיעֲדָרָה, וְכֵן בְּהוֹפְעָתוֹ וּבְהִיעֲלָמוֹתוֹ שֶׁל הַיָּרַח. וְלְהַבְדִּיל
בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. גַּם קוֹדֵם לְכֵן סוֹפֵר עַל קִיּוּמָם שֶׁל יוֹם וּלְיָלָה,
עֶרֶב וּבֹקֶר, הַקְּשׁוּרִים לְאֹר וְחוֹשֶׁךְ; אֲלֵא שְׁעַד כֹּה טֵרֵם הוֹגְדֵרוֹ
לְחֻלוּטִין. יט וַיְרֵא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. יז וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רִבְעִי.

מִן הַצְּמַחִים וּגְרָמֵי הַשָּׁמַיִם עוֹבֵר הַכְּתוּב אֵל בְּעֵלֵי הַחַיִּים: כ וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים: יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה, יִצוֹר שֵׁישׁ בּו חַיִּים, שְׁאִינוֹ צוֹמַח
וּגְדֹל בְּאוֹפֵן עִיווֹר, כְּצוֹמַח, אֲלֵא יֵשׁ בּו גַּם רִצוֹן וְתַנּוּעָה.¹⁰ וְעוֹף יְעוֹפֵף
עַל הָאָרֶץ, עַל פְּנֵי רִקְיעַ הַשָּׁמַיִם. כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם
הַגְּדֹלִים. בְּמִקּוּמוֹת אַחַדִּים בְּתַנ"ךְ מְזוּהָה הַתַּנִּין עִם הַלוּוִיתָן אוֹ קְרוֹב
אֵלָיו, אֵךְ בּוֹדָאֵי יִצוֹרִים אֱלֵא אֵינָם זְהִים לְבְעֵלֵי הַחַיִּים הַמְּכוּנִים
בְּפִינוֹ 'תַּנִּין' אוֹ 'לוּוִיתָן'.¹¹ אֲלוֹ הֵם יִצוֹרֵי מִסְתוּרִין יְמִיִּים, שְׁנוּצָרוּ
בְּתוֹךְ הַמַּיִם, וְזִיקְתָם לְעוֹלָמָנוֹ אֲנוֹ אֵינָה בְּרוּרָה.¹² וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה
הַרְמֻשֶׁת, הַיִּצוֹרִים הַקְּטָנִים, אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם. מִגּוּוֹן הַיִּצוֹרִים

מַאֲוֹרוֹת הַלְאִיר עַל הָאָרֶץ בְּרֵאשִׁית אֵינוֹ
סִפֵּר עַל הַיָּקוּם כּוֹלוֹ, אֲלֵא הוּא סִפֵּר
תּוֹלְדוֹת אֲדָם (לְהֵלֶן הָא), כִּיווֹן שְׁהוּא
עוֹסֵק בְּאֵדָם, עַל בְּעִיּוֹתָיו, דְּרַכֵּי חַיִּיו
וְתַכְלִיתוֹ, הָעוֹלָם מִתּוֹאֵר בּו מְנֻקְדָּת
הַמְּבַט הָאֲנוּשִׁית, וְרַק מִן הַצְּדָדִים
הַרְלוּוֹנִיִּים לְאֵדָם. בְּהִתְאָם לְכַך, אֵף עַל
פִּי שִׁחִי הַגּוֹדֵל בֵּין הַמַּאֲוֹרוֹת הָעֲצוּמִים
לְבִין כְּדוֹר הָאָרֶץ הֵיוּ יְדוּעִים מְקַדְמַת
דְּנָא, אֵין לְתַמּוּהָ עַל כֵך שְׁגֵרְמֵי הַשָּׁמַיִם
מוֹצָגִים כְּאֵין בְּלֵא כָּל הַתִּיַחְסוֹת לְגוֹדֵלָם
וּלְתַפְקוּדֵיהֶם שְׁמַעְבֵּר לְקִבְיעַת זְמַנּוֹ שֶׁל
הָאֵדָם וְלְהֵאֲרָתָם עַל הָאָרֶץ. מְכִיווֹן שְׁאֵין
לְשִׁמְשׁוֹת הַמְּצוּיּוֹת בְּמִרְחָק שְׁנוֹת אוֹר
מֵאֲתַנּוֹ זִיקָה לְמַצִּיאוֹת שְׁלָנוּ, אֵין הַסִּפֵּר
עוֹסֵק בְּהֵן.

לְמִינְהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: וַיְבָרֶךְ אֶתְּם אֱלֹהִים
 לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהַעֹף יִרְבֶּה
 בָּאָרֶץ: וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה
 וּרְמֵשׂ וְחַיֵּית־אָרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים
 אֶת־חַיֵּית הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת־
 כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ

כב וַיְבָרֶךְ אֶתְּם. לפי שפסקים חותם וְגִדְּוּ מִקֶּדֶם וְחֹלְקֵי חוֹתֶם, הַנֶּרְכָּב לְבָרְכָהּ. וְאִךְ הַחַיִּית הַנֶּרְכָּב לְבָרְכָהּ, חָלָא מִפְּנֵי הַנֶּחֱשׁ הַעֲתִיד לְקַלְלָהּ, לְכַן לֹא בִּרְכָן, שְׁלֹא יֵחָד הָיָא בְּכָל־לַיְלָה: פְּרוּ. לְשׁוֹן פְּרִי, כְּלוּמַר עֲשׂוּ פְרוֹת:

כד תּוֹצֵא הָאָרֶץ. הוּא שְׁפַרְשְׁתִּי (לְעֵיל פְּסוּק) יח שְׁהַפֵּל בְּרָחַ מִיּוֹם רָחֵשׁוֹן וְלֹא הַנֶּרְכָּב: חָלָא לְהוֹעִיבֵיהּ: נֶפֶשׁ חַיָּה, שְׁיֵשׁ בָּהּ חַיִּית: וּרְמֵשׂ. הֵם שְׂרָעִים שְׁהֵם נְמוּכִים וְרוֹמְשִׁים עַל הָאָרֶץ, וְנִחָאִים כְּפֹלֵי נֶגְדֵינָן שְׁחִין הַלּוֹכֵן נֶפֶד, כָּל לְשׁוֹן רֶמֶשׂ וְשָׂרָן בְּלִשְׁוֹנֵי קוֹנְמוּכְרִי"ש:

כה וַיַּעַשׂ. תִּקַּן לְעִבְיֹנָן בְּקוֹמָתָן:

כו נַעֲשֶׂה אָדָם. עֲנִיתֵנוּ שְׁל הַקְּדוּשָׁה בְּרִיךְ הוּא לְמַדְנֵנוּ מִכִּפְּחוֹ, לְכִי שְׁהַחֲדָם

הנחשבים כנפש חיה, משתרע מהדגיגים הקטנים הממלאים את הנהרות, האגמים והנחלים, ועד לכרישים העצומים, והוא כולל אף את היצורים המצויים על גבול המופשט, שייתכן שיש בהם אפילו דעה כלשהי - התנינים הגדולים. וְאֶת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינָהּ, על כל אלפי או עשרות אלפי המינים שבו, וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. כב וַיְבָרֶךְ אֶתְּם אֱלֹהִים לֵאמֹר, כך: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים, וְהַעֹף יִרְבֶּה בָּאָרֶץ. רבייתם של הצמחים אוטומטית, והם אינם צריכים לעשות מעשה כדי לפרות ולרבות. לעומת זאת, רבייתם של כל היצורים החיים - בין שהם דו-חיים ובין שהם דגים או עופות - כוללת גם תהליכי חיזור לשם מציאת בן הזוג. על כן הם זקוקים לברכה מיוחדת, שתיטע בהם את הדחף הפעיל לפרות ולרבות. כג וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם חַמִּישִׁי.

עד כה נוצרו יצורי המים והעופות, שהם יצורי מים משוכללים או יצורי רקק. ביום השישי ייווצרו בריות הארץ: כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה, הַכּוֹלֵלֶת סוּגִים רַבִּים שֶׁל בַּעֲלֵי חַיִּים, וְלֹא רַק בַּהֲמוֹת בַּיִת,¹³ וּרְמֵשׂ, הַכּוֹלֵל יצורים קטנים למיניהם. הגדרת הרמש אינה זואולוגית, אלא היא תלויה בהסתכלותנו: הרמשים הם היצורים הקטנים המתרוצצים ורוחשים על הארץ, כגון עכברים ונחשים. וְחַיֵּית־אָרֶץ לְמִינָהּ, כל מיני החיות שאינן בכלל בהמות. ייתכן שחיתו ארץ היא החיה הטורפת, או זו הניזונה מן החי, ואילו הבהמה היא בעל חיים צמחוני.¹⁴ וַיְהִי כֵן. כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיֵּית הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ, וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.

עתה מגיע שיאו של פרק הבריאה כולו: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ. למרות שמבחינה פסיכולוגית האדם דומה למדי לבעלי חיים אחרים, הוא הוויה לעצמה. בשונה משאר הנבראים, האדם נעשה בדמותו של הקדוש ברוך הוא, לא מבחינת פרצופו, אלא

בדמויות המלאכים וְיִתְקַנְחוּ בּוֹ, לְפִיכָךְ נִמְלֵךְ בָּהֶם. וְכִשְׁהוּא דָן חַת הַמַּלְאכִים הוּא נִמְלֵךְ בְּפַמְלִיחַ שְׁלוֹ, שְׁכָן מַעֲנֵנוּ בְּחֹחֶב שְׁחִמְרָלוּ מִיִּכָּה: "רְחִיתִי חַת ה' יֵשֶׁב עַל כְּסִיאוֹ וְכָל עַבְדֵי הַשָּׁמַיִם עִמָּד עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְׁמֵאלוֹ" (מלכים ח' כב, יט), וְכִי יֵשׁ יָמִין וּשְׁמֵאל לְפָנָיו? חָלָא חָלוּ מִימִינֵם לְזַכּוֹת וְחָלוּ מִשְׁמֵאלִים לְחֻבָּה, וְכֵן: "בְּגִזְרַת עֵירִין פְּתִיחָא וּמִחֲמַר קְדִישִׁין שְׁחִלְתִּי" (דניאל ה' יד), חָךְ בְּחוֹן בְּפַמְלִיחַ שְׁלוֹ נִטַּל לְשׂוֹת. חֲמַר לְהֵם: יֵשׁ פְּעִלְיוֹנֵם כְּדִמוֹתֵנוּ, חֵם חִין פְּתִיחָנוֹם כְּדִמוֹתֵנוּ הִי יֵשׁ קִנְיָה בְּנַעֲשָׂה בְּחֻשִׁית: נַעֲשֶׂה אָדָם. חָךְ עַל פִּי שְׁלֹא סִיעֵנוּהוּ בְּיַעֲרֵתֵנוּ, וְיֵשׁ מִקּוֹם לְמִינֵם לְרִדּוֹת, לֹא נִמְנַע הַפְּתִיחַ מִלְּמַד דְּרֵךְ חָרָן וּמִדַּת עֲנָה, שְׁיֵחָ הַגְּדוֹל נִמְלֵךְ וְנִטַּל לְשׂוֹת מִן הַקְּטָן. וְחֵם כְּתִב 'חֲעֵשָׂה חָדָם' לֹא לְמַדְנֵנוּ שְׁהִיָּה מִדְּבַר עִם פִּית דִּינוֹ, חָלָא עִם עֲנָמוֹ. וְיִתְשׂוּבַת הַמִּינֵם

הסבר פיוטי יותר מופיע במדרש קדום, המספר שה' פנה אל כל העולם ואמר: "הבה נעשה כולנו אדם". כיוון שהאדם כולל את הבריאה כולה, יש לכל היצורים זיקה אליו. למען בריאת האדם תרם האריה מגבורתו, השועל תרם מערמומיותו, הנחש - מארסיותו, הכבשה - מתמימותה, והפרפר - ממעופו. לפי מדרש זה, האדם נברא בצלמם וכדמותם של כלל יצורי העולם. (ראו זוהר ח"ג רלח,ב; ילקוט שמעוני בראשית ג).

למדי, חודר יסוד עצמאי - האדם. נוכח הופעתו של הגורם הזר, שייחודיותו תשוב ותתגלה בהמשך, מציע המדרש, שהקדוש ברוך הוא מתייעץ, כביכול, עם מלאכיו ושואל לדעתם על רעיון בריאת האדם. (ראו בראשית רבה יז,ט).

הרחבות 'נעשה אדם' פירושים שונים ניתנו ללשון רבים זו. בבריאה זו נכנס גורם חדש אל המציאות - מעבר לנפש החיה שבאדם - כוח הרציה שלו - נוספת אצלו גם היכולת לבחור ולהשפיע על המציאות. אל הבריאה, שביסודה היא מערכת אקולוגית מאוזנת

וַיְרִדוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְבִהֶמָה וּבְכָל־
הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא
אֱלֹהִים ׀ אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא
אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים
וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיֵּה
הָרֶמֶשׂת עַל־הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתְתִי לָכֶם
אֶת־כָּל־עֵשֶׂב ׀ זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ
וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה

פתג פגדו: "ויברא אלהים את האדם", ולא פתג "ויברא": בצלמונו. בפסוק שלפניו: בדמויותנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש פלגון הזה לשון רדוי ולשון ירידה, זכה - רודה פחיות ובהמות, לא זכה - נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו:

על דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן הוא אומר: "ויקח חיה מעלעתינו" וגו' (להלן ב' כח) מדרש חגדה, שברא שני פרעופים בריחה ראשונה, ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא: פאן הודיעך שברא שניהם בשש, ולא פרה לך פיצד ברייתו, ופדה לך במקום חחר:

כזו ויברא אלהים את האדם בצלמו. בפסוק העשוי לו, שהכל נברא במחמך והוא בידים, שנאמר: "ותשת עלי פפכה" (תהלים קלט, ה) נעשה פחותם פמטפיע העשוייה על ידי רשם, שקורין קוי"ן פלעו, וכן הוא אומר: "תתהפך כחמך חותם" (חוב ל"ח, יד). בצלם אלהים ברא אותו. פרה לך שחיתו עלם המנתקן לו

כח ויברא אלהים את האדם בצלמו. בפסוק העשוי לו, שהכל נברא במחמך והוא בידים, שנאמר: "ותשת עלי פפכה" (תהלים קלט, ה) נעשה פחותם פמטפיע העשוייה על ידי רשם, שקורין קוי"ן פלעו, וכן הוא אומר: "תתהפך כחמך חותם" (חוב ל"ח, יד). בצלם אלהים ברא אותו. פרה לך שחיתו עלם המנתקן לו

כט-ל לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. השנה להם הפתוי בהמות וחיות למחכל, ולא הרשה להם ולאשתן

מבחינת מהותו. דמיון זה איננו מתבטא רק ברמת האינטליגנציה הגבוהה שלו, אלא בעיקר בבחירה החופשית. תכונה זו ייחודית לאדם ולא לוקים. שאר יצורי העולם נעים במעגלותיהם, כפופים לרשת ארוכה של סיבה ומסובב, ואילו היצור האנושי משוחרר מכפיפות זו. וירדו, ימשלו בדגת הים ובעוף השמים וביהמה ובכל הארץ, במחצבים הדוממים¹⁵ ובכל הרמש הרמש על הארץ. כזו ויברא אלהים את האדם בצלמו, העניק לו את החופש ואת יכולת הפעולה הרחבה והשינוי, בצלם אלהים ברא אתו. וכאן הערה שתפורט בהמשך: זכר ונקבה ברא אתם. לכאורה, יכול היה להיות בעולם אדם יחיד, כשם שהקדוש ברוך הוא יחיד.¹⁶ יש חידוש בכך שהאדם הוא חלק מהפאונה - ממערכת החי. ההדגשה שנבראו זכר ונקבה מעידה על כך שאין מדובר באדם כפרט, אלא במין כולו, שכאן ראשיתו. מצד שני, ראוי לשים לב שאף על פי שגם שאר בעלי החיים נבראו זכר ונקבה, רק בבריאת האדם מצוינת עובדה זו במפורש, כדי להדגיש כי אין מדובר ביצורים שההבדלים ביניהם ביולוגיים בלבד אלא בהוויות שונות. כזו ויברא אתם אלהים, ויאמר גם להם אלהים: פרו ורבו. כיוון שעבור האדם הרבייה איננה פעולה אוטומטית, כמו אצל הצמחים, זוהי ההוראה הראשונה, הפונה אל בחירתו החופשית. ההוראה השנייה היא: ומלאו את הארץ, אל לכם להסתפק בפרייה ורבייה בלבד. בניגוד לקרפדה, החיה במקומה, האדם מצווה ליישב את הארץ. וכבשה. כמובן, אין הדבר שולל את ישיבתם של יצורים אחרים בארץ, אך על המין האנושי מוטלת חובה מיוחדת לאכלס את כל העולם ולכובשו מיד השממה או החיות. ולבסוף - וירדו, שלטו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ.

כט ויאמר אלהים: הנה נתתי לכם, לפי שעה, לפחות, את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע

העולם ולשעבדו. עליו לבנות גשר על הנהר, אנייה שתחצה את הים, מטוס שימריא לשמים וחללית שתגיע הרחק מזה. כל אלה אינם מוצגים כאן כתוצרי יצר לב האדם, אלא כפעולותיו החיוביות. האדם צריך להחזיק בידו את השלטון בעולם, וכוחו לבצע את המשימה הזאת הולך וגדל בהתמדה.

באדם, והנחת תחתיו את העולם כולו? ואכן, בפרקיו הבאים ידון הספר ותעסוק ההיסטוריה האנושית כולה בשאלות אם יצור כזה יציב דיו, ואם כוחות ההרס שלו אינם מסוכנים מדי לעצמו ולעולם.

שלטון האדם כברכה וכחובה על האדם הוטלה החובה הכללית להשתלט על

הרחבות זירדו... שלטונו של האדם בבעלי החיים אינו מקרי. גם אם במשך דורות רבים ייאבק בהם, בסופו של דבר, האדם הוא המושל בעולם. זהו חלק מהתפקיד שהוטל עליו בשל תכונותיו הקיצוניות, חסרות הגבולות והרסן, הכורכות יחדיו עצמה, כוח רצון, בחירה חופשית ואולי אפילו שיגעון. רעידות אדמה, הרי געש ושטפונות - כל

אלה הם תופעות קטנות ביחס לפעולותיו של האדם, היסוד המשפיע ביותר על היצורים החיים, וכנראה לא רק עליהם. מכאן נובעת שאלתנו של משורר תהלים: מה אנוש פי תזכרנו וכן אדם פי תפקדנו. ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו. תמשילהו במעשי ידך כל שתה תחת רגליו (תהלים ח, ה-ז). - מדוע בחרת

לֹא־אָכַלְהָ: וּלְכָל-חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל־
רוֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יֶרֶק
עֵשֶׂב לֹא־אָכַלָּה וַיְהִי-כֵן: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר
עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם
הַשְּׁשִׁי:

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם
הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
מִכָּל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם
הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר-בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

להקמית בקיה ולחכל פשה, חך כל ירק
עשב יחכלו יחד פלס. וכשפאו בני נח,
התיר להם פשה, שנאמר: "כל קמט חשך
הוא חי וגו' פירק עשב" שהתקתי לחס
הרחשון "נתתי לכם חת פל" (להלן ט. ג.)

לא יום הששי. הוסיף ה"ח פשטי בגמר
מועשה בראשית, לומר שהתנה עמקה
על מנת שיקבלו עליהם ישחל חמשה
חמשי תורה. דבר חכה, יום הששי, פלס
תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא שפי
בסיון המוכן למתן תורה:

פרק ב
ב וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. רפי
שמעון חומר: פשר ודס שאינו יודע עתמו
ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקדש,
הקדוש פרוך הוא שידע עתמו ורעגיו,
נכנס בו פחוט השערה, ונחה פחלו
פלה בו פיום דבר חכה: מה היה העולם
חסר? מנוחה, פחת שפת מנוחה,
פלתה ונמרה המלחכה:
ג וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ. פרכו פמן, שכל זמון
השבע יודד להם עמר לגלגלת, ובששי

זרע, לכם יהיה לאכלה. מותר לכם להיזון מכל סוגי הצמחים - מן
העשב, מן הירקות ומן הפרות - ככל שיערב לכם. ל ולכל חית
הארץ ניתן הצומח לסוגיו השונים, ולכל עוף השמים ולכל רומש
על הארץ אשר בו נפש חיה, את כל ירק עשב לאכלה, ויהי כן. ייתכן
שבתחילת בריאתם היו כל יצורי העולם צמחונים.¹⁷ האדם ובעלי
החיים רשאים להתפרנס מן העשב, מפני שהווייתם, הכוללת נפש,
גבוהה מן הצומח.

לא וירא אלהים את כל אשר עשה, המכלול - מן האור ועד
האדם - והנה טוב מאד. ויהי ערב ויהי בקר, יום הששי.

חלוקת הפרקים המקובלת, הקובעת כאן את סופו של הפרק
הראשון בתורה, אינה יהודית. הן מבחינת מבנה הטקסט ופרטיו
והן מבחינת המסורת היהודית, הפרק צריך להסתיים לאחר שלושת
פסוקיו הראשונים של הפרק הבא. פסוקים אלו, המתארים את
בריאת השבת, הם ללא ספק סיכומו של הפרק הראשון. רק כשתגיע
השבת, תושלם מלאכת הבריאה, ולעולם יהיה קיום.

פרק ב א וַיְכַלּוּ, נגמרו, תמה מלאכתם והסתיים שכלולם של
השמים והארץ וכל צבאם, שפע היצורים שבהם, על כוחותיהם
ותפקידיהם. ב וַיְכַל, סיים אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר
עשה בששת הימים. וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
תם התהליך שבו נוצרו בכל יום ויום ברואים חדשים, שלא היה
דומה להם קודם. מכאן ואילך ממשיכים להתקיים ולנוע אותם
ברואים בסדר שנקבע להם. בשל מהותו העצמית הייחודית של
יום השבת - ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ, נתן בו
קדושה יתרה, כי בו שבת מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות.

הכולל גם חושך ולילה, צמיחתם של
עשבים וקמילתם, זריחת השמש ושקיעתה,
היווצרות ומוות. הביטוי טוב מאד מתייחס
אל כלל התופעות, על עליותיהן
ומורדותיהן, על מלאותן וחסרונן. (ראו
בראשית רבה ט, ו-יב; שמות רבה יא;
זוהר ח"א קמד, ב).
זיברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו'
יש מקומות בעולם שבהם נמנעים ביום

השביעי ממלאכה, מתוך ההנחה שזהו
יום של מזל רע. כאן מודגש הצד ההפוך:
היום השביעי הוא יום של ברכה, של
קדושה ושל השלמת העולם. רק עכשיו
עומד העולם כראוי, שהרי אין הוא
כולל רק עשייה, אלא גם הימנעות; אין
הוא כולל רק ימים של דיבור, אלא גם
יום של שתיקה. השתיקה וההימנעות
באות מכוח שלמותו ומלאותו של יום
השבת.

הנחיות אכילה אחת הסיבות להוראות
אלה נובעת מיכולת הבחירה של האדם
ומאינספור האפשרויות הפתוחות בפניו.
כיוון שכך, האדם זקוק להדרכה גם באשר
לצדדים פשוטים ביותר של חיו. הפרה
או הדג אינם מתחבטים בשאלה מה
יאכלו. לעומתם, האדם זקוק, כפי הנראה,
להוראות מפורטות ומוגדרות יותר.
'כל אשר עשה... טוב מאד' האם העולם אכן

טוב מאוד ללא רע? האם הוא מושלם?
שאלה זו מתחזקת במיוחד, לאור העובדה
שהאדם, בהיותו חופשי ממסגרות, מכניס
יסוד מורכב למערכת העולמית. ביכולתו
לפעול פעולות חיוביות או שליליות. האם
גם האדם טוב מאוד? מן ההגדרות
והפירושים, הדרשות והמדרשים השונים
שנאמרו על פסוק זה, עולה שיש להבחין
בין טוב, המנוגד לרע בפשטות, לבין טוב
מאד, המתייחס אל המכלול המורכב,

שני ב

אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת ד
 יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם: וְכֹל וְשִׁיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם ה
 יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמַח כִּי לֹא
 הַמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לְעַבֵּד
 אֶת-הָאָדָמָה: וְאָד יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-ו
 כָּל-פְּנֵי הָאָדָמָה: וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם ו

לחם משנה. וקדשו פמן של ירד פו מן
 כלל, והמקרח פתוב על העתיד: אשר
 ברא אלהים לעשות. המלחה שהיתה
 לחייה לעשות פבת ככל ועשה בששי,
 פמו שפולש בבראשית דה (יח, ט).

ו אלה. החמוקים למעלה "תולדות
 השמים והארץ": בהבראם ביום עשות
 ה'. ללמדך שכלם נברחו בראשון.
 דבר חסר, "בהבראם", פה"י בראש,
 שפאמר: "פיה ה' עור עולמים" (ישעיה כו,
 ט) פשתי חזיתות הללו של השם יצר
 שני עולמים, ולמדך פחו שהעולם הזה
 נברח פה"י, רמו שירדו הקעים למטה
 לקחות שחת, פה"י זאת שפתומה מכל
 הנקדים ופתוחה למטה לרדת דרך
 שם:

ה טרם יהיה בארץ. כל טרם שפמקרח
 לשון עד לא, הוא, וחינו לשון קדם, וחינו
 נפעל לומר: הטרים, פאשר יאמר:
 הקדים, וזה מוכיח, ועוד חסר: "כי טרם
 תברחון" (שמות ט, ט) עדין לא תברחון. וחי

ו וייצר. שתי יצרות, יערה לעולם הזה
 ויערה לתחית המתים, חבל בפמה
 שאינה עומדת לדיו, לא נכתב ביערתה

תיאור הבריאה השני

פרק ב פס' ד – פרק ג

פרשה זו היא מן העלומות והמאתגרות בתורה. חלק מן המסופר בה ניתן להבין באופן קלוש בלבד. זהו אחד העניינים הדרמטיים והמסתוריים ביותר בכתבי הקודש.

לאחר התיאור הכוללני, העוסק בהיקפיה הרחבים של המציאות ושל מכלול הזמנים וחלוקתם שבעניין הראשון, מגיע תיאור מפורט של תהליכי השתלשלות של ברואים היוצאים מן האין אל היש. תיאור הבריאה הזה מוחשי ומדורג יותר מאשר התיאור המופשט והמושגי שבעניין הראשון. גם השם הקדוש שונה בעניין זה. בעניין הקודם חוזר ונשנה שם 'אלוקים', המבטא, מצד אחד, את שלטונו ואת יכולתו של הקדוש ברוך הוא, ומצד שני, הוא מגלם את מהותו הכוללת והבלתי אישית. לעומת זאת, בעניין הזה מופיע הצירוף 'ה' אלוקים'. ה' הוא שמו הפרטי. כאן האלוהות אינה רק הוויה פילוסופית-תיאולוגית מופשטת, שהלמה את העניין שבו דובר בתכנית הגדולה, אלא מהות המתייחסת אל פרטי תהליך יצירת העולם.

ד אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. ה בשלב זה העולם עדיין איננו שלם – וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח, כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ. הגשם הוא חלק מסדר העולם וממערכת הים והיבשה, אך יש בו גם משום בריאה חדשה שעדיין לא הוזכרה בעניין הקודם, עם יצירת הימים, היבשה והצמחים. מכיוון שהוא לא הגיע, הצמחים עדיין לא צמחו בשלמותם.¹⁸ ואדם אין לעבד את האדמה. בני אדם עובדים את האדמה גם כשאינו גשם, באמצעות הטיית המים ממקום למקום, אבל כאן אין עדיין אדם, ולכן האדמה אינה מעובדת. ו ואד יעלה מן הארץ, והשקה את כל פני האדמה. תמצית הגשם כבר קיימת, אבל עדיין לא קיים מחזור גשמים שלם. כאן מדובר בטרומ-גשם, במה שקדם לסדר הגשמים הקבוע, אך גם במערכת המוכרת לנו. ראשיתו של הגשם היא באד העולה מן הארץ, שלאחר מכן הוא מתעבה ומשקה את פני האדמה.

תהליך יצירתם של הצמחים, שהתרחש ביום השלישי, זוכה כאן לתיאור מפורט. ברייה חשובה הרבה יותר, שבריאתה תוארה בכללות לעיל ושיצירתה ומעשיה יבואו עתה לידי פירוט, היא האדם – וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. בניגוד לבעלי החיים האחרים, שנוצרו בבת אחת, את האדם יצר הקדוש ברוך הוא בשלבים: בשלב הראשון הוא היה גוש עפר, ובלשון

עֶפְרָא מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נְשָׁמַת חַיִּים וַיְהִי
הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: וַיִּטֵּעַ יְהוָה אֱלֹהִים גֶּן־בְּעֵדֶן
מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יִצְרָ: וַיִּצְמַח
יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה פֶּלֶאֱעַץ נַחְמָד לְמִרְאָה
וְטוֹב לְמֵאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֶּן וְעֵץ הַדַּעַת
טוֹב וָרָע: וַנְהָר יִצְאָ מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגֶּן וּמִשָּׁם
יִפְרָד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רָאשִׁים: שֵׁם הָאֶחָד פִּישוֹן
הוּא הַסָּבִב אֶת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזֶּהָב:

שְׁנֵי יוֹדִי'ן: עֶפְרָא מִן הָאֲדָמָה. עֶבֶר עֶפְרָא
מִכָּל הַדְּרֹמָה מֵאַרְבַּע רֹחוֹת, כָּכָל
מִקוּם שְׂמִימֵת שֶׁסָּתְיָהוּ קוֹלְטֵתוֹ לְקַבְּלָהּ.
דָּבָר אַחֵר, נִטַּל עֶפְרָא מִמִּקוּם שְׂנַחְמָר
כּוּ: "מִזְבֵּחַ הַדְּרֹמָה תַעֲשֶׂה לִּי" (שְׁמוֹת ב, כח)
הַלְוָאִי תִהְיֶה לוֹ כִּפְרָה וְיִכָּל לַעֲמֹל:
וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ. עֲשָׂאוֹ מִן הַתְּחִתּוֹנִים וּמִן
הָעֲלִיוֹנִים, אֲגוּ מִן הַתְּחִתּוֹנִים וּנְשָׁמָה
מִן הָעֲלִיוֹנִים. לְפִי שְׂבִיּוֹם רָשָׁן נִבְרָאוּ
שְׂמִים וְחָרָק, בְּשָׁנֵי בְרָא רְקִיעַ לְעֲלִיוֹנִים,
בְּשָׁלִישִׁי "תִּרְחָה הַיַּבֵּשָׁה" לְתַחֲתוֹנִים,
בְּרִבְעִי בְרָא מִאֲדוּרֵי לְעֲלִיוֹנִים, בְּחַמִּישִׁי
"יִשְׂרָעוּ הַמַּיִם" לְתַחֲתוֹנִים, הַזְּקָה הַשְּׁשִׁי
לְבְרָאוֹת כּוּ בְּעֲלִיוֹנִים וּבְתַחֲתוֹנִים, וְאִם
לְאוֹ יֵשׁ קִנְיָה בְּמַעֲשֵׂה בְרָאשִׁית, שִׁיחִיו
חֲלוֹ רָבִים עַל חֲלוֹ בְּבְרִיחַת יוֹם חָדָד:
לְנֶפֶשׁ חַיָּה. חָף בְּהִמָּה וְחַיָּה נִקְרָאוּ
עֲפָשׁ חַיָּה, חָף זֶה שֶׁל חָדָם חַיָּה שְׂבִיבָלָה,
שְׂנַתּוֹסָף כּוּ דַעָה וְדַבּוּר:

ח | מִקְדָּם. בְּמִזְכְּרוֹ שֶׁל עֵדֶן נִטַּע חַיִּת הַגֶּן
וְאִם תִּחַמְרָה, הָרִי כְּבֵד כְּתֵב: "וַיִּבְרָא... חַיִּת
הָחָדָם" וְגו' (לַעֲלֵל ח, ט) רְחִיחֵת בְּבְרִיחֵת שֶׁל
רְבִי חֵלְעִינָר בְּנֵי שֶׁל רְבִי יוֹסִי הַגְּלִילִי

חכמים - 'גולם',¹⁹ המציאות החומרית כשלעצמה. אחר כך - וַיִּפַּח
בְּאַפּוֹ נְשָׁמַת חַיִּים, ואז הפך יצור דומם זה לאדם. וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ
חַיָּה. נפש האדם חיה לא רק במובן זה שאין היא מתה, אלא שיש
בה חיות וחיוניות מיוחדת - נפש מדברת.²⁰ נשמת החיים שבאדם
אינה הוויה מופשטת או קדושה החבויה בתוכו בלבד; היא גם
מקרינה מתוכו החוצה.

כחלק מתהליך הבריאה, ח וַיִּטֵּעַ ה' אֱלֹהִים גֶּן בְּעֵדֶן. עדן הוא שם
מקום.²¹ אולם משמעותו הפנימית של שם זה היא עונג. אל סתימותו
של שם המקום הזה מצטרפת גם העובדה שהוא מְקָדָם, בצד
מזרח - בלא שהכתוב מפרש מזרחית למה, לתוספת מסתורין. מקום
זה אינו חלק מהעולם המוכר, אלא הוא כעין מרכיב זר למציאות.
וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יִצְרָ. ט וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה
שבגן עדן פֶּלֶאֱעַץ נַחְמָד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֲכָל. וְעֵץ הַחַיִּים, שייסופר
עליו בהמשך, בְּתוֹךְ, במרכז²² הַגֶּן, וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע. י וַנְהָר יִצְאָ
מֵעֵדֶן, לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגֶּן, וּמִשָּׁם יִפְרָד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רָאשִׁים.
נוצרו ממנו ארבעה נהרות גדולים: יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישוֹן, הוּא הַסָּבִב
אֶת כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר שָׁם הַזֶּהָב. מקובל לזהות את הפישון <

וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נְשָׁמַת חַיִּים' אפשר לראות
כאן רמז דק לכך שנשמתו של האדם
היא חלק שנותן אלוקים מעצמו, כביכול
(על פי ספר הקנה: "מי שנופח - משלו
הוא נופח"). מכאן דמותה הייחודית של
הוויית האדם, בצלמו כדמותו של
הבורא.

י' עץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת' מקומו
של עץ הדעת טוב ורע אינו מוזכר כאן,
ורק בהמשך האשה ממקמת אותו בתוך
הַגֶּן (להלן ג, ג). אפשר שלא היו אלה שני
העצים נבדלים, אלא שני צדדים של אותו
עץ, שני ענפים או שני גזעים היוצאים
מתוך עץ אחד. (ראו רמב"ן).

וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שֶׁשֶׁם הַבְּדֵלָח וְאֶבֶן הַשֵּׁהֶם: ^{יב}
 וְשֵׁם הַנְּהַר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֶת כָּל-אֶרֶץ ^{יג}
 כּוּשׁ: וְשֵׁם הַנְּהַר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת ^{יד}
 אֲשׁוּר וְהַנְּהַר הָרְבִיעִי הוּא פָּרַת: וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים ^{טו}
 אֶת-הָאָדָם וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן-עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ: וַיִּצְוֶה ^{טז}
 יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ הַגֵּן אָכַל ^{יז}
 תֹּאכַל: וּמִעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי ^{יח}

יב-יד | גיחון. שְׁהִיָּה הוֹלֵךְ וְהוֹמָה וְהִמְיָתוּ גְדוּלָּה מְאֹד, כְּמוֹ: "וְכִי יֵצֵא" (סְמוּיִת כח, כח), שְׁמִימָיָה וְהוֹלֵךְ וְהוֹמָה: חֲדַקְל. שְׁמִימָיָה חֲדָיִן וְקִלְיִן: פָּרַת. שְׁמִימָיָה פְּדִיִן וְקִבִּיִן וּמִכְבְּרִיִן חֵת הַחֲדָס: כּוּשׁ וְאֲשׁוּר - עֵדֶן לִיז הִי, וְנִכְתָּב מִקְרָא עַל הָעֵתִיד: ^{טו} | וַיִּקַּח. לְקַחוּ בְּדָבָרִים נָאִים וּפְתָהוּ: לְכָנָס:

שזיהו אותם עם נהרות גדולים באסיה הסמוכים לפרת והחידקל.
 הנהרות והגן אם נהר פישון הוא אכן הנילוס, הזורם מדרומה של אפריקה לצפונה, הרי אין לו כל נקודה משותפת

פישון וגיחון לפי אזכור כוש וארץ החוילה, שאותם סובבים הפישון והגיחון, נראה שהנהרות זורמים בארצות בני חם, כמוזכר ברשימת העמים להלן (י-ז). על כן רבים מזהים אותם עם יובלים שונים של הנילוס. אולם כיוון שמוצא אחד לכל הנהרות, היו

עם הנילוס.²³ יב וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב. איכותו של הזהב המצוי במרבצים אלו גבוהה. שֶׁשֶׁם גַּם הַבְּדֵלָח וְאֶבֶן הַשֵּׁהֶם. יג וְשֵׁם הַנְּהַר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן, הוא הסובב את כל ארץ כוש. ייתכן שהיא אתיופיה של ימינו. והיו שזיהו את ארץ כוש עם המחוז ההררי ההודי המכונה כעת 'הינדו-כוש'.²⁴ יד וְשֵׁם הַנְּהַר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל, הוא ההלך קדמת אשור, ממזרח לאשור. החידקל הוא נהר עצום מימדים במסופוטמיה ומוכר בשם זה גם בימינו, והנהר הרביעי הוא פרת. על מיקומו של נהר פרת אין צורך לציין דבר, משום שכמעט בכל המקרא, כשנזכר 'הנהר' סתם - מדובר בנהר פרת.²⁵ נהר זה הוא הגבול שבין ארצות המזרח הקרוב לארצות הסובבות אותו.²⁶

טו וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם, וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ. בניגוד לשאר צמחי הגן והיצורים שפוזרו בגן עדן, האדם הונח בו לשם תכלית מסוימת - לעבוד את האדמה ולשמרה. כשם שבעניין הקודם הוטל על האדם לשלוט בעולם כולו, כך מוטלת עליו כאן האחריות כלפי פיסה מסוימת של עולם-לא-עולם. העולם עדיין אינו פועל כסדרו. ייתכן שבגן עדן לעולם אין גשם, את כל חיותו הוא שואב מנהרותיו, והוא תלוי בטיפולו של האדם בו. מכאן חשיבותה הרבה של עבודת האדם לדאוג לצמיחת עצי הגן ולשמירתם מכל נזק.

טז וַיִּצְוֶה ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר: מִכָּל עֵץ הַגֵּן אָכַל תֹּאכַל. כל עצי הגן מותרים לך; מהם תיזון. יז וּמִעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ, כִּי בְיֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת. אם תאכל מן העץ הזה - הרי אתה מת.²⁷

דניאל (י,ד) הוא מכונה הַנְּהַר הַגְּדוֹל, שכן אורכו כ-1950 ק"מ, והוא אחד משני הנהרות החשובים במסופוטמיה (מסופוטמיה - משמעה בין הנהרות). החידקל, המאופיין בזרימתו החזקה, יוצא מהרי ארמניה בצפון-מערב, ממשיך במקביל להרי הזגרוס ונשפך אל המפרץ הפרסי בדרום-מזרח.

עם הפרת והחידקל שבאסיה. דווקא זיהוי ארבעת הנהרות מרמז שגן עדן אינו מקום ממשי, גיאוגרפי, המצוי במחוז נסתר שאפשר לחפש אחריו על פני תבל. בגן הפלאי יכול לזרום נהר שיצאו ממנו ראשים במקומות רחוקים זה מזה.
 חֲדַקְל מקור השם באכדית אדגלת. בספר

בְּיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים
 לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵצַר פְּנֵגְדוֹ:
 וַיִּצַר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה פֶלֶא־חַיִת הַשָּׂדֶה^ט
 וְאֵת פֶלֶא־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לִרְאוֹת מֶה־
 יִקְרָא־לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נָפֶשׁ חַיָּה הוּא
 שְׁמוֹ: וַיִּקְרָא הָאָדָם שִׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף^כ
 הַשָּׁמַיִם וּלְכָל־חַיִת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא־מָצָא עֵצַר
 פְּנֵגְדוֹ: וַיִּפֹּל יְהוָה אֱלֹהִים וַתִּרְדְּמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן^{כא}

שלישי

יח. לֹא טוֹב הָיְתָה וְגו'. שְׁלַח יִחְמְרוּ שְׂתֵי
 קְשׁוּיֹת הֵן, הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא פְּעֻלְיוֹנִים
 יְחִיד וְחֵין לוֹ וְגו' וְזֶה בְּתַחֲתוֹנִים חֵין לוֹ
 זוג: עֵצַר פְּנֵגְדוֹ. זְכָה - 'עֵצַר', לֹא זְכָה -
 הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם:

יט. וַיִּצַר... מִן הָאָדָמָה. הוּא יַעֲרָה הוּא
 עֲשִׂיהַּ הַחֲמוּקָה לְמַעֲלָה: "וַיַּעַשׂ חֵלְהִים
 חַיִת חַיִת הַחֲרֹץ" וְגו' (עֵבֶל ח. כה), חֵלְחָל בָּח
 וּפְרָשׁ שֶׁהַעוֹפוֹת נִבְרְאוּ מִן הַרְקִיק, לְפִי
 שְׁחָמֵר לְמַעֲלָה (עֵבֶל ח. כז) מִן הַמַּיִם נִבְרְאוּ,
 וְכֵין חֲמֵר מִן הַחֲרֹץ נִבְרְאוּ. וְעוֹד לְמַדְךָ
 פָּחוּ, שֶׁשְׁעֵת יַעֲרִתֵן מִיֵּד פּוֹ בְּיוֹם הַיְחִיָּס
 חֵל הָאָדָם לְקִרְוֵת לְהֵס שֶׁס. וְנִבְדְּבִי
 חֲזָה יַעֲרָה זוֹ לְשׁוֹן קְדוּי וְכַבּוֹשׁ, כְּמוֹ:

כ-כא. וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵצַר. וַיִּפֹּל ה'
 אֱלֹהִים תִּרְדְּמָה. פֶּשֶׁת־הַיָּחוּן, הַיְחִיָּן
 לְפָנָיו כָּל מִין וְמִין זָכַר וְנִקְבָּה, חֲמֵר:
 לְכֻלָּם יֵשׁ בָּן זוג וְלִי חֵין בָּן זוג, מִיֵּד
 "וַיִּפֹּל": מִצְלָעֵתוֹ. מִסְטֵריו, כְּמוֹ: "וּלְכַלְע
 הַמַּשְׁכָּף" (שְׁמוֹת כו. כ), זָהוּ שְׁחָמְרֵנוּ (מִדְּבַר סח
 ע"ח). שְׁנֵי פְרַעֲפִין נִבְרְאוּ: וַיִּסְגֵּר. מִקּוֹס
 הַחֲתָךְ: וַיִּישָׁן וַיִּקַּח. שְׁלַח יְקָחָה חֲתֻכַּת
 הַפֶּשֶׁר שְׁמֵנּוּ נִבְרְחָת וְתַתְּבָה עֲלָיו:

כא. וַיִּפֹּל... מִן הָאָדָמָה. הוּא יַעֲרָה הוּא
 עֲשִׂיהַּ הַחֲמוּקָה לְמַעֲלָה: "וַיַּעַשׂ חֵלְהִים
 חַיִת חַיִת הַחֲרֹץ" וְגו' (עֵבֶל ח. כה), חֵלְחָל בָּח
 וּפְרָשׁ שֶׁהַעוֹפוֹת נִבְרְאוּ מִן הַרְקִיק, לְפִי
 שְׁחָמֵר לְמַעֲלָה (עֵבֶל ח. כז) מִן הַמַּיִם נִבְרְאוּ,
 וְכֵין חֲמֵר מִן הַחֲרֹץ נִבְרְאוּ. וְעוֹד לְמַדְךָ
 פָּחוּ, שֶׁשְׁעֵת יַעֲרִתֵן מִיֵּד פּוֹ בְּיוֹם הַיְחִיָּס
 חֵל הָאָדָם לְקִרְוֵת לְהֵס שֶׁס. וְנִבְדְּבִי
 חֲזָה יַעֲרָה זוֹ לְשׁוֹן קְדוּי וְכַבּוֹשׁ, כְּמוֹ:

יח וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים: לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ. כל בעלי החיים
 נבראו זכר ונקבה, והם עשויים לפרות ולרבות. רק האדם נברא
 יחיד, ללא בן זוג.²⁸ שמא האדם לא נברא מראש לפרות ולרבות?
 שמא ברא ה' בתוך העולם את בן דמותו - בעל הדעת והבחירה
 החופשית - כמציאות מקבילה לו - הקדוש ברוך הוא מצוי למעלה,
 כבורא, והאדם מצוי למטה, בתור העובד והשומר, ודי בשניהם?
 כנגד אפשרות זו נאמר כאן כי מציאותו של האדם כיצור יחיד
 אינה טובה, בין אם עבורו ובין אם עבור העולם.²⁹ לפיכך אֶעֱשֶׂה לוֹ
 עֵצַר, השלמה פְּנֵגְדוֹ. האדם זקוק לשותפות עם זולתו, ובשותפות זו
 ראשיתה של האנושות.

יט בתוך כך - וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים מִן הָאָדָמָה פֶלֶא־חַיִת וְאֵת פֶלֶא־עוֹף
 הַשָּׁמַיִם, וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לִרְאוֹת מֶה יִקְרָא לוֹ. הקדוש ברוך הוא הראה
 לאדם, אדון הבריאה של מטה, את כל יצורי העולם, כדי שיקרא
 להם שמות. וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נָפֶשׁ חַיָּה - הוא שְׁמוֹ. האדם
 נתן שמות לכל היצורים. וַיִּקְרָא הָאָדָם שִׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף
 הַשָּׁמַיִם וּלְכָל־חַיִת הַשָּׂדֶה. וכיוון שכל בעלי החיים שעברו לפני אדם
 כונו בשמות, התברר - וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵצַר פְּנֵגְדוֹ. אין אדם נוסף.
 הבריאה הראשונה, הטרם-סמלית, רואה כל פרט בפני עצמו - עץ
 מסוים, חיה מסוימת. יכולת ההסמלה וההמשגה הלשונית כרוכה
 בהיווצרותן של קטגוריות. קודם היות הקטגוריות ייתכן שהאדם לא
 ידע כלל שהוא יחיד, מפני שבעולם נטול קטגוריות כל פרט הוא
 יחיד ואינו נערך עם זולתו. כאשר החל האדם לחשוב בקטגוריות
 של זני צמחים, מיני חיות ומשפחות בעלי חיים ושל זכר ונקבה
 בבעלי החיים, הוא הגיע לתודעת בדידותו, שכן נוכח לדעת כי דבר
 מכל הפרטים שסקר אינו מתאים לו.

כא וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תִּרְדְּמָה עַל הָאָדָם, וַיִּישָׁן. וַיִּקַּח אֶחָת מִצְלָעָיו,

הרחבות
 שתי פנים. צדדי הזכר והנקבה שבאדם
 הראשון היו קרובים זה לזה יותר מתאומים
 סיאמיים, שכן הם היו מחוברים במוחם
 ולא רק בגופם. יצור מושלם זה חשב בראש
 אחד. (ראו ברכות סא ע"א). ושמא אותו
 אנדרוגינוס קדום מגלם את הרעיון שבכל
 גבר יש צד נשי, ולהיפך.

קודם החלוקה המגדרית מתחילתו נברא
 האדם כיצור אחד בעל שני צדדים, שעדיין
 לא התחלק לזכר ולנקבה, כמו שמתואר
 בהמשך - זָכַר וְנִקְבָּה בְּרָאָם... וַיִּקְרָא אֶת
 שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָם (להלן ה, ב).
 באותה הוויית אדם דו־פרצופי לא היו
 סימני זכרות ונקבות מובהקים, אלא מעין

יצורי העולם וקרא לכל אחד בשמו, הוא
 יצר מאות אלפי סמלים. המלאכים לא יכלו
 לעשות זאת; בין השאר, מפני שאין בכוחם
 ליצור יצירות מן הדמיון. מעלתו המיוחדת
 של האדם נעוצה ביכולתו לחדש מושגים.
 (ראו בראשית רבה יז, יט; אבות דרבי נתן
 ח).

'ויקרא האדם שמות' נתינת השמות
 מתוארת בדברי המדרשים כמבחן לחכמתו
 של האדם אל מול המלאכים. האנושיות
 מגולמת ביכולת הלשונית. הדעה והדיבור
 של האדם אינם נבחנים במיומנות הטכנית
 להשמיע קולות, אלא ביכולתו לייצג את
 המציאות בסמלים. כשהאדם עבר על כל

וַיִּקַּח אֶחָת מִצֵּלְעָתָיו וַיִּסְגֹּר בְּשָׂר תַּחְתָּנָהּ: וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הַצֵּלַע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶה אֶל־הָאָדָם: וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עֵצָם מִעֲצָמַי וּבִשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי זֹאת: עַל־כֵּן יַעֲזֹב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד: וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עַרְוֹמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יָתַבְּשָׂשׁוּ: וְהִנְחַשׁ הָיָה אֵל עָרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים

כב וַיִּבֶן. כִּבְנֵנוּ, קִבְּצָה מִלְּמַטָּה וּקְצָה מִלְּמַעְלָה לְקַבֵּל הַזֶּלֶה, כְּחוֹצֵר שֶׁל חֲטוּיִם שֶׁהוּא רֹחֵב מִלְּמַטָּה וְקָצֵר מִלְּמַעְלָה שֶׁלֹּא יִכְבֵּד מִשָּׂאוֹ עַל קִירוֹתָיו: וַיִּבֶן... אֶת הַצֵּלַע... לְאִשָּׁה. לְהִיוֹת אִשָּׁה, כְּמוֹ: "וַיַּעַשׂ חוֹתֵן גְּדֵעוֹן לְחִכּוֹד" (סופטים ת, טו) לְהִיוֹת חִכּוֹד:

כג זֹאת הִפְעַם. מִלְּמַד שֶׁכִּי חָדָשׁ עַל כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וְלֹא נִתְקַדְּשָׁה דְעֵתוֹ בְּהֵמָה לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ וְגו'. לְשׁוֹן נֹפֵל עַל לְשׁוֹן, מִכָּאֵן שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ:

כד עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ חוֹמְקֵת

כז, לְחַסֵּד עַל כֵּן נִחַ עֲרִיזוֹת: לְבָשָׂר אֶחָד. הַזֶּלֶה נֹצֵר עַל יְדֵי שְׂנֵיָהֶם, וְשֵׁם נִעְשָׂה בְּשָׂרָם חֶחֶד:

כה וְלֹא יָתַבְּשָׂשׁוּ. שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים דְּרָךְ צְנִיעוּת לְהִבְחִין בֵּין טוֹב לְרָע, וְחָף עַל פִּי שְׂנֵיָהֶם עַד דְּעָה לְקַרְחַ שְׂמוּת, לֹא נִתַּן עַד יָצֵר הַרְעָה עַד חִכְלוֹ מִן הָעֵץ, וְנִכְנַס עַד יָצֵר הַרְעָה וַיִּדַּע מִה בֵּין טוֹב לְרָע:

פרק ג

א וְהִנְחַשׁ הָיָה עָרוֹם. מִה עֲנִין זֶה לְכַאֲן? הִיָּה לוֹ לְסִמְנָךְ: "וַיַּעַשׂ... לְחָדָשׁ וּלְחָשִׁתֵּן כְּתָנִית עוֹר וַיִּלְבָּשֶׁם" (לֵהֲלֵךְ פְּסוּק כח) חֲלָל לְמַדְרָךְ מֵחִיזוֹ עֵנָה קִפְן הִנְחַשׁ עֲלֵיהֶם.

אחד מצדדיו.³⁰ וַיִּסְגֹּר בְּשָׂר תַּחְתָּנָהּ, את מקום הצלע. כב וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם, לְאִשָּׁה, הצורה שבנה היתה שונה מצורת הזכר, וַיִּבְאֶה אֶל הָאָדָם, לאחר שהתעורר.

קודם שהופלה התרדמה על האדם היתה האשה חלק ממנו. כג רק עתה - וַיֹּאמֶר הָאָדָם: זֹאת הִפְעַם, ההוויה המסוימת הזאת, היא עֵצָם מִעֲצָמַי וּבִשָׂר מִבְּשָׂרִי. מצד אחד, הוא ידע שהיא חלק מתבניתו הראשונית, ומצד שני, ידע כי היא זרה לו. מה שהיה קודם הוויה אחת, התפצל עתה לשתי הוויות שונות המסוגלות להתייחס זו לזו. לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה, כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי זֹאת. שתי הצורות הדומות דקדוקית זו לזו - אִשָּׁה וְאִישׁ - מעידות על הדמיון בין שני היצורים המסומנים על ידיהן.

מאחר שהאיש והאשה לא נבראו כשני יצורים נבדלים, אף הקשר ביניהם מיוחד. בניגוד לזכרים ולנקבות בעולם החי, שהם הוויות נבדלות המתפתחות בנפרד, האיש והאשה הם, אף שהיו ישויות נפרדות, היו חלקים מדמות ראשונית אחת. ייחודיות זו יוצרת את קשר האהבה ביניהם ואת משמעות הנישואין:³¹ כד עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד. הקשר ההדוק והראשוני ביותר בין אנשים הגדלים בתוך משפחה הוא הקשר עם הוריהם. אף על פי כן, הקשר שבין איש ואשה חזק ממנו, ואף גובר על הקשר שבין אדם לבין משפחת המוצא שלו. הקשר עם ההורים בוודאי נשאר, אך כוחו נחלש.

כאן מופיעה מעין הקדמה להתרחשויות שיתוארו בהמשך: כה וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עַרְוֹמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יָתַבְּשָׂשׁוּ. כשאר בעלי החיים, אף האדם ואשתו לא היו זקוקים לכיסוי והסתרה בגן עדן. כחלק מעולם הטבע כולו, אף האנושות הראשונית היתה חשופה וגלויה, כפי שנבראה.

פרק ג א וְהִנְחַשׁ הָיָה עָרוֹם, חכם מאוד, בעל חכמה פעילה,³² מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה, ייתכן שהנחש

לגבי משמעות הנישואין ולגבי הזכויות, החובות ושאר היסודות הכלולים בהם, כגון היחס בין המשפחה המולידה למשפחה המתהווה. כאן מופיעה רק הקביעה הכללית המסבירה את מהות הקשר בין איש ואשה, ובהמשך ינבעו ממנה החוקים, הדינים והמשפטים על פרטיהם.

הרחבות | 'ודבק באשתו והיו לבשר אחד' כאן מוסברת לראשונה מהותם של הנישואין. קשר הנישואין אינו מבוסס על תשוקה בלבד, ואף לא על אינסטינקט ההולדה כשלעצמו. בתמצית הנישואין כלול מאפיין יחיד במינו: התקשרות פרטית בין איש מסוים לאשה מסוימת. מתוך תפיסת עומק זו משתלשלות ההנחיות